

HAAGSE HISTORIE

8 719327 031636

NR. 39 VOORJAAR 2026
PRIJS € 10,-

HAAGSE FRANJE
Vaandels, kwastjes
en goudgalon

VIOOLBOUWERS
Ambacht
op topniveau

LANGE POTEN
Held op het
slagveld

MADE IN DEN HAAG

VAKMANSCHAP IS
MEESTERSCHAP

‘Slordig spreken leidt tot slordig denken’

Een van Nederlands beroemdste schrijvers, Eduard Douwes Dekker, was bekend én berucht door zijn lezingen. Daarin wist Multatuli altijd zijn venijnige maatschappijkritiek te vlechten. Het Haagse publiek kon naar hem luisteren in Diligentia.

In 1877 verscheen Multatuli's zevende en laatste bundel van zijn *Ideeën*, een verzameling aforismen, stellingen en essays. Daarmee kwam feitelijk een eind aan zijn actieve schrijversloopbaan. Na een turbulent leven waarin hij de ene controverse aan de andere had geregen, voelde hij zich persona non grata in ons land en was hij met zijn tweede echtgenote Mimi Hamminck Schepel in Wiesbaden gaan wonen.

Zijn faam was toen binnen onze grenzen al ruimschoots gevestigd. Maar hij mocht dan een roemrucht literator zijn, aan zijn publicaties hield hij toch te weinig geld over. Multatuli's belangrijkste inkomstenbron in de jaren 1878-1881 vormden dan ook zijn lezingentournees. Niet dat hij nu zo'n zin had in die optredens, maar hij had de opbrengsten hard nodig aangezien hij door zijn chaotische leefwijze chronisch in geldnood verkeerde.

In het najaar van 1877 schreef Multatuli aan Jacob Haspels, een goede vriend en tevens directeur van een Rotterdams toneelgezelschap: 'Men valt me op 't lyf met 'n oude schuld, en ik heb in haast wel f 200 nodig. Ziet ge kans die by elkaar te krygen? Ik zal er dan in godsnaam voor komen lezen, voordragen, hoe heet het!'

Haspels had al eens eerder lezingen voor

Multatuli georganiseerd en ging meteen aan de slag. Zo kwam het dat de schrijver op 6 februari 1878 zijn eerste lezing hield in Delft en vervolgens tot half april nog eens 27 voordrachten afwerkte in even zo veel steden in ons land. In de drie daaropvolgende winterseizoenen zou hij telkens zo'n veertig maal ten tonele verschijnen. In elke tournee deed hij ook Diligentia aan.

Het enige dat Multatuli wilde bereiken, was 'de mensen te electriseeren'

Bergrede

Den Haag was voor Multatuli bekend terrein. Hij had er in 1869-'70 een jaar gewoond en verbleef er diverse malen voor korte of langere tijd, meestal voor vergeefse pogingen om er na zijn ontslag als assistent-resident in Nederlands-Indië weer een betrekking als ambtenaar te krijgen.

Ook Diligentia was hem niet onbekend, want in 1875 was hij daar al eens opgetreden toen hij passages had voorgelezen

uit zijn populaire toneelstuk *Vorsten-school*. De meeste toehoorders zullen er toen wel vanuit gegaan zijn dat hij het niet bij het louter declameren van tekstpassages zou laten. Daarin werden ze niet teleurgesteld. De spreker deed zijn reputatie eer aan en leverde tussen de bedrijven door zijn venijnige commentaar op kerk en samenleving. Drie jaar later deed hij de schouwburg opnieuw aan, nu in het kader van zijn eerste lezingentournee. Op zaterdagavond 23 februari 1878 betrad hij het podium voor een causerie onder de titel 'De zaligsprekingen in de Bergrede'. Hij was al in diverse steden opgetreden, maar over dit onderwerp had hij nog niet eerder gesproken. De dag tevoren had hij Mimi geschreven dat ze zich geen zorgen hoefde te maken: 'm'n reis wordt 'n ware triumftocht.'

Ook liet hij haar weten dat hij zijn speeches niet al te zeer wilde voorbereiden. Sterker nog, 'voor morgen in den Haag heb ik nog geen onderwerp, maar ben er niets geagiteerd over'. Het enige dat hij wilde bereiken, was 'de mensen te electriseeren'.

Van een atheïst als Multatuli was vanzelfsprekend niet te verwachten dat hij zijn gehoor zou vergasten op een Bijbelse preek. De hemelse beloningen voor de armen van geest liet hij dan ook achterwege. Het *Dagblad van Zuidholland*

en 's-Gravenhage waagde zich niet aan een al te inhoudelijke recensie van zijn voordracht, omdat het bang was te veel lezers in hun religieuze gevoelens te kwetsen. Daarvoor behoefde Diligentia niet bang te zijn, want hier bevond zich volgens diezelfde journalist 'een Multatuli-publiek' dat de voordracht bekroonde met een daverend applaus.

Duur hotel

Het jaar daarop was Multatuli rond hetzelfde jaargetijde – op woensdag 19 februari 1879 – weer terug in de Residentie. Dit keer ging zijn voordracht over Wijsbegeerte en Poëzie. Over ditzelfde onderwerp had hij een dag eerder gesproken voor 't Nut in de Haarlemse Schouwburg. De opkomst was daar bijzonder mager geweest en voor Den Haag vreesde de schrijver hetzelfde, zo liet hij Mimi weten.

Bovendien kon hij in die 'zeer lege zaal' bijna niet spreken van de kou. 'Ik heb er gebibberd.' Hij kon dan ook maar weinig geld naar Duitsland overmaken, want, zo voegde hij daaraan toe: 'Myn reizen & trekken en hotelleven is bespottelyk duur.' Een beetje had hij dat ook wel aan zichzelf te wijten, want met een meerdaags verblijf in hotel Keizershof op het Buitenhof koos Multatuli niet bepaald voor het goedkoopste logeeradres.

In veel van zijn voordrachten paste

Portret van Multatuli rond 1880. Stadsarchief Amsterdam

Ondanks geldgebrek bezuinigde Multatuli niet op zijn verblijfskosten en logeerde in Hotel Keizershof aan het Buitenhof, hier op een prent uit ca. 1840. Rijksmuseum Amsterdam

» Multatuli de retorische truc toe om zijn onderwerp te verduidelijken door uitvoerig stil te staan bij het tegendeel ervan. Dat was ook nu het geval. Ware poëzie, zo hield hij zijn gehoor voor, was het tegenovergestelde van ‘valsche verzenmakerij’. Als voorbeeld voerde hij de dichter Bilderdijk ten tonele. Telkens als deze een kind verloor, aldus Multatuli, ging hij er bij zitten en schreef een vers. Zoiets kon alleen maar onwaarheid opleveren, want ‘als men een kind verliest en het hart bloedt, – dan zwijgt men’. Ook voor ware wijsbegeerte was je bij veel oude en nieuwe filosofen aan het verkeerde adres. Veel van die oude wijzen leken op kreeften, ‘waaraan veel te pluizen, maar weinig te eten valt’. Getuige de toejuichingen aan het slot van zijn betoog keerden de toehoorders opgetogen huiswaarts. Dat gold minder voor de spreker zelf, want deze had een venijnige kou op de keel opgelopen die hem de volgende dagen het spreken zou beletten. Gelukkig had hij een aantal rustdagen voor de boeg.

Uit het hoofd

De opbrengst van zijn tweede lezingentournee viel uiteindelijk tegen. De cyclus in 1880 zou Multatuli meer opleveren. Die zou hem zelfs in staat stellen in juli van dat jaar een huis te kopen in de heuvels rond Nieder-Ingelheim aan de Rijn. Tijdens deze derde tournee voelde hij zich naar eigen zeggen meer ontspannen

dan in de voorgaande seizoenen. ‘Ik gebruik geen notaatjes meer,’ zo schreef hij Mimi. ‘Sedert lang al spreek ik geheel uit het hoofd. ‘t Klinkt vreemd, maar ‘t is me makkelyker. Ik heb dus

Naar verluidt sprak Multatuli tijdens zijn voordachten snel, maar tamelijk zacht

ook geen tafeltje meer nodig. Alleen ‘n stoel, niet om te zitten, maar om de hand ‘n plaats te geven. De menschen vinden die weinige omslag zoo aardig.’ Op donderdag 22 januari was hij weer in Den Haag. Hij werd van het station

Aankondiging van een optreden in *Het Vaderland* van 14 januari 1880. Delpher.nl

afgehaald door zijn Haagse vriend, de toentertijd veelgelezen schrijver Carel Vosmaer, een van de weinige auteurs voor wie hij bewondering had. Opnieuw nam hij zijn intrek in logement Keizershof en net als de eerste keer liet hij Mimi weten: ‘ik ben nog niet met mezelf eens, wat ik van avond in den Haag behandelen zal.’ Het werd uiteindelijk een voordracht onder de titel ‘Slordig spreken leidt tot slordig denken’.

In tegenstelling tot beide vorige keren trof Multatuli een stampvolle zaal. Het prikkelende onderwerp zal hieraan vast debet zijn geweest. Het thema gaf hem immers ruimschoots de gelegenheid actuele kwesties aan te roeren. Een rode draad in zijn lezing was het gebruik en vooral misbruik van woorden en spreekwijzen. Maar Multatuli zou Multatuli niet zijn als hij er geen sneren naar de eigentijdse politiek doorheen zou weven. Zo plaatste hij de Nederlandse regering op één lijn met de omstrede Rotterdamse zakenman Lodewijk Pincoffs, die een jaar eerder na grootschalige malversaties de benen had genomen naar de Verenigde Staten. Beide hadden, zo beweerde hij, balansen geflatteerd, ‘de eerste bij de voorstelling onzer overwinningen in Atjeh – de laatste bij ‘t opmaken der rekening van een onderneming’. Dankzij de fotografie weten we hoe Multatuli eruit zag, maar geluidsopnamen van hem bestaan er niet. Wel weten we dat zijn stem in deze jaren flink achteruit gegaan was en bovendien was hij dikwijls hees. Naar verluidt sprak hij tijdens zijn voordachten snel, maar tamelijk zacht en was hij daardoor soms moeilijk te verstaan. Zijn dictie was weliswaar correct en verzorgd, maar mat en zonder warmte.

Van de hak op de tak

Ook in zijn laatste tournee deed Multatuli – hij was intussen zestig – Den Haag aan en wel op zaterdag 22 januari 1881. Die avond was het onderwerp ‘Wording der dingen’. Een dag eerder had hij dezelfde lezing in Haarlem gehouden en daar waren niet meer dan tachtig toehoorders op afgekomen. Dat was grotendeels te wijten aan de abominabele weersomstandigheden, met

hevige sneeuwstormen en spiegelgladde wegen. 's Morgens schreef hij Vosmaer dat hij weer in de Keizershof zou logeren, 'maar ga asjeblijft niet naar de voordracht als er maar 1/1000 reden tegen is. 't Drukt me dat m'n vrinden om mynentwil (en voor zoo'n gespeech!) in kou of nattigheid loopen'. Wel voegde hij eraan toe dat hij de volgende dag graag bij 'Vos' in de De Ruyterstraat langs wilde komen voor een kop koffie.

Het winterse weer bleek hem ook in Den Haag parten te spelen, want de slecht verwarmde zaal was maar voor een derde gevuld. Aardig is dat van deze laatste lezing de aantekeningen bewaard zijn gebleven. Het gaat om vier stroken papier van

Het bureau van Eduard Douwes Dekker is tegenwoordig te zien in het Multatuli Museum in Amsterdam. Stadsarchief Amsterdam

schappijkritiek. 'Wij Hollanders hebben nu geen recht voor de Transvalers op te komen, zolang wij het vrije Atjehsche volk onderdrukken.' De voor onafhankelijkheid strijdende Afrikaners in de Eerste Boerenoorlog konden hier op veel sympathie rekenen, terwijl Nederland tegelijkertijd in het noorden van Sumatra een bloedige strijd uitvocht met het onafhankelijke sultanaat van Atjeh.

Domela Nieuwenhuis

Na zijn lezing bleef Multatuli een aantal dagen in Den Haag om verschillende relaties te ontmoeten. Zo was hij van plan om Ferdinand Domela Nieuwenhuis op te zoeken. Dat bezoek ging toen niet door, maar enkele maanden later was Multatuli weer in Den Haag en begaf zich naar de drukkerij van Bruno Liebers aan het Westeinde, waar het door Domela Nieuwenhuis geredigeerde socialistische blad *Recht Voor Allen* werd uitgegeven.

De 35-jarige auteur bleek echter niet aanwezig, waarop Multatuli zijn visitekaartje achterliet met de tekst: 'Voor 'n paar dagen in Holland zynde kwam ik u even de hand drukken! Wat uw en myn streven aangaat, och, wat 'n getob! Moedeloos ben ik niet, maar krachtig opgewekt kan ik me na jarenlange mislukking ook niet noemen. Ik ben suf van drukte en had toch maar kort kunnen blyven. Geheel en al sta ik niet op uw standpunt. Ja toch wel in oprechtheid. Dat is hoofdzaak.' Het kaartje dat Domela Nieuwenhuis lang heeft bewaard, zou het begin vormen van een geregelde en vriendschappelijke correspondentie tussen beide idealisten. Ook zou de socialistische voorman tweemaal een bezoek brengen aan Ingelheim. Desalniettemin zou Multatuli altijd afstand blijven houden van Domela's socialisme, daar was hij te eigengereid voor.

Met zijn tweede vrouw, Mimi Hamminck Schepel, hier gefotografeerd rond 1865, verliet Multatuli Nederland. Hij schreef haar regelmatig als hij weer terug was voor een tournee.

Multatuli Genootschap

17 bij 10 centimeter met hierop een lijst van steekwoorden en zinsneden gepend. Doorgaans maakte hij overigens tamelijk losjes gebruik van zo'n geheugensteun.

Wat zo'n lijstje wel duidelijk maakt, was dat Multatuli van de hak op de tak sprong, iets wat hij ook in zijn pennenvruchten gewoon was te doen. Hij sprak over Darwin en de evolutie en over het wezenlijke onderscheid tussen aanleiding, oorzaak en reden. Maar tussendoor vlocht hij weer de nodige maat-

Op de website Multatuli.online is meer informatie te vinden over de lezingen van de schrijver, inclusief een lijst met al zijn optreden. Via de QR-code kunt u de webpagina bekijken.

